

Cestami zelených mužů

VÁCLAV CÍLEK

VÁCLAV VOKOLEK

MICHAELA OTTOVÁ

MATOUŠ JALUŠKA

JAKUB HLAVÁČEK

RADOMIL HRADIL

MALVERN

OBSAH

- 9** Václav Cílek
Na cestách zelených mužů
- 63** Michaela Ottová
Démonická a christologická role zelených lidí
ve výtvarné kultuře pozdního středověku
- 85** Radomil Hradil
Procházka Prahou (nejen) za zelenými muži
- 107** Matouš Jaluška
Zelení muži, jarní slova
- 119** Jakub Hlaváček
Zelenavé světlo Chidra a hermetický duch světa
- 131** Václav Vokolek
Tajemství zelených tváří aneb Monolog o zelených mužích
se rázem stane dialogem se zeleným mužem

Václav Cílek
Na cestách
zelených mužů

ÚVOD: STÁLE JEŠTĚ SVĚTLO

Někdy v polovině 80. let jsem občas postával pod arkýřem Karolina, kam jsem chodil navštěvovat podivnou démonickou postavu, jíž z koutku úst vyrůstaly větvičky. O několik let později jsem zjistil, že se jedná o Zeleného muže, jakých je zejména na gotických stavbách celé Evropy rozseto několik stovek. Svoji zkušenost jsem tehdy shrnul ve článku „Listy jsou slova Zeleného muže“ (Logos 1, 1996) a později v prvním, byť neúplném, českém seznamu „Imaginativní průvodce Zeleného muže“ (Logos 1, 1998), který byl postupně za pomoci přátel a čtenářů doplňován v knihách *Krajiny vnitřní a vnější* (2002) a *Makom, kniha míst* (2004) a nyní i v tomto článku. K pražským zeleným mužům jsem vodil studenty, ale také třeba Fritjofa Capru či Karla Příbrama. Seznamu rovněž při své návštěvě Prahy využil Gary Snyder.

Nebyl jsem si jist, zda bych jednou neměl o démonech vegetace a králích lesa napsat nějakou menší knížku, a tak jsem se ke svým zeleným mužům neustále vracel a vyhledával nové. Nebylo to žádné hluboké studium, jenom udržování kontaktu. Knihu nejspíš žádnou psát nebudu, ale pokusím se s tímto fenoménem vypořádat, alespoň pro tuto chvíli, v tomto příspěvku.

Snad bych mohl nejprve stručně připomenout, za co jsem tehdy – i nyní – zelené muže považoval: „Nejspíš mají několik významů – chrání před zlem, zobrazují síly přírody i moc zla, jsou hříčkami opilecké hravosti, jež v sobě nese semeno pravdy, jsou učebnicí zasvěcenců pohledu, anebo bývají náhodným dekorem, osobní vzpomínkou a oblíbeným tvarem tvůrce. Pro literaturu a umění byl zelený muž znovuobjeven folkloristkou Lady Raglan v práci z roku 1939, ale ještě počátkem 20. století jej znal kdejaký Mockerův či Hilbertův kameník. Jeho charakteristickým vyobrazením je tvář částečně zahalená listím. Z jejích úst vyrůstají větvičky, často porostlé žaludy, které ukazují, že ‚listy jsou slova Zeleného muže‘. Zelený muž je považován za bytost ne-lidského rodu, za ducha lesa stojícího blízko jak keltským bohům, tak např. Robinu Hoodovi i brdskému Fabiánovi. V dobách, kdy ještě Les býval silný, jsou i vyobrazení Zeleného muže mocná a individuální, ale později s pokračujícím odlesněním krajiny – již od vrcholné gotiky – se mění na dekorativní prvek. Zelený muž nikdy nebyl zapomenut – postava muže oděného listím (Jack in the Green, Zelený Jura) vystupuje v řadě lidových slavností.“

Čekají na mě věci a bytosti a já nejspíš také čekám a toužím po nich.
Vší silou a vším smutkem. Tady však jsem vyhrál svůj život mlčením
a zachováním tajemství.
(Albert Camus, *Zápisníky I.*, s. 56)

Věř zkušenému: více poučení nalezneš v lesích než v knihách.
Stromy a kameny tě poučí o tom, co se nedozvíš od učitelů.
(Sv. Bernard z Clairvaux, *Epistola CVI*)

Zeleného muže vnímám jako zlatozelený třpyt. Světlo je, jak psal John Milton, „first offspring of God“, tedy prvním výhonkem Božím. Obvykle máme na mysli jedno jasné, bílé světlo, ale ono se dá rozložit na profánní a sakrální část spektra. Takhle fungovala barevná okna katedrál či kameny vsazené do okenních otvorů kaple na Karlštejně. Světlo zelených mužů stojí dál od Boha a blíž k zemi a vegetaci, ale stále ještě je to světlo.

Pokud si je chci představit, tak ho vnímám jako zelenavé jiskření uvnitř vegetace a v symbiotických soužitích vlasového kořání, nižších hub a bakterií. James Lovelock, Anton Markoš či Stanislav Komárek napsali mnoho esejí o tom, že proces třídění a využívání informací je vrozenou částí zemského systému. Informace tohoto druhu se však týkají zejména metabolických drah a biogeochemických cyklů. Lidská inteligence je jenom pokračováním dřívější, předlidské, či ne-lidské inteligence, stejně jako lidská kreativita a schopnost vytvářet umělecká díla navazuje na kreativitu přírody. Pokud někdo z vás důkladně sledoval motýly, abstraktní

Rozvilina v křížení klenby. Pasov, Hölgasse.

vzory vajec lesních ptáků anebo květiny, ví přesně, o čem mluvím, a ani nemusí číst J. W. Goetha. Ve vyobrazeních zelených mužů však nalézáme málo králů, ale mnoho družiníků a leckdy i poskoků nevalného charakteru. Proto se neustále snažíme nalézt či alespoň v mysli poskládat ideální obraz zeleného krále.

ZÁKLADNÍ TYPY ZELENÝCH MUŽŮ

Široké téma zelených mužů je zde nutné radikálně omezit. Rámcově se dá říct, že zelení mužové patří do těchto tří okruhů:

I. Zelený muž jako bytost. Plastiky mají individuální rysy, jsou uvnitř živé. Vyjadřují sílu, vzbuzují bázeň, tedy takovou formu úcty, která je spjata se skutečnou mocí. Jedná se téměř výhradně o středověké plastiky, které se ve vrcholném středověku či nejspíše během renesance

Zelený gotický muž podobný lvu s očima obrácenýma nahoru, Barcelona-Biblioteca.

Jeden z mocných středoevropských zelených mužů vrcholné gotiky. Pasov, Höllgasse.

přesouvají do druhé skupiny. V rámci bytostných zelených mužů bych rozlišil tři navzájem se prostupující typy.

Tím prvním je ušlechtilý, jemný, **duchovní Zelený muž**, který se podobá helénským (gandhárským) sochám Buddhů či bóddhisattvů. Charakterizuje jej poznání a vnitřní apollónské světlo.

Druhým typem je **Zelený muž jako král lesa**, který působí jako vladař. Nese v sobě určitou sílu, ale je to politická a magická moc. Spíš než světlo jej obklopuje lesk a třpyt. Poznání, které nese, se jeví jako tajemství, jež se dá zlomit ne vnitřním usebráním a meditací, ale nějakým kouzlem. Je tím typem bytosti, jaká se ještě může objevit ve filmu s Harry Potterem anebo v Arabských nocích.

Třetím typem bytosti jsou zelení muži, kteří v lepším případě vystupují jako **osamělí a neproniknutelní podivíni** a v horším případě jako démoni, kterým je nutné se vyhnout. Občas narazíte na zeleného muže, který nijak nezáří, ani nepůsobí ušlechtilým způsobem, ale spíš jako

tulák, jako ekologický Stalker, od kterého nevíte, čeho se můžete nadít. Má svůj svět a své starosti, které se snad týkají kořenů a vod, ale jeho těkavá starostlivost není sentimentální, možná je vědoucí a krutá. U tohoto typu si nejsme jisti, zda neovládá znalosti, které jsou lidské duši zakázané. Jak píše tyto řádky, tak mi před očima vyvstávají tváře konkrétních zelených mužů, které po těch letech znám stejně dobře jako číšníka v jedné občas navštěvované restauraci. Tito zelení tuláci mají v sobě něco z těch děsivých taoistických mnichů ranných čínských dřevořezů, kterým – potkáme-li se vůbec – nestojíme za pohled. Ale to je ještě dobrý případ, protože se také můžeme potkat s obyčejným zeleným, nutkavě škodlivým démonem, jehož vyšší forma má ošklivý smysl pro humor.

II. Zelený muž jako vzpomínka, parodie či ilustrace. V této podobě se vyskytuje zejména v pozdním středověku a hlavně v renesanci až manýrismu. Některá vyobrazení ještě mají sílu a individualitu, jiná míří k dekoru,

V baroku zelení mužové mizí, jako by byli programově odmítnuti, a na jejich místo nastupuje složitý vegetativní motiv. Pasov, katedrála.

ale kus symbolismu je zachován do té míry, že ještě Michelangelo umísťuje listovou masku na hrob papeže. V baroku zelení mužové mizí způsobem, který možná ukazuje na programové opomíjení, aby se opět v podobě dobře řemeslně zvládnutého, ale jinak bezduchého dekoru objevili v druhé polovině 19. století, a to zejména na budovách a činžovních domech z let 1880–1890.

III. Navrátilci. V posledních zhruba dvaceti letech ožil zájem o zelené muže, kteří se jako zobrazení bez vnitřní síly vracejí nejčastěji jako kresba.

V dalším textu mě bude zajímat jenom první typ zelené bytosti, zbytek přenechám ikonografům a historikům umění. Asi se pustím na hodně tenký led, ale mám podezření, že Zelený muž jako bytost (byť ne-lidského rodu) má něco do činění se zeleným zábleskem, náhle vyšlehnovým plamenem, který něco mění v člověku. Zelený muž není pomocníkem člověka, je starší než lidský rod, není tady kvůli nám, není psychologickým

Dřevěný zelený muž (18. či 19. stol.) z Jilské ulice v Praze.

mechanismem. Lidská duše jej nezajímá, o tu se občas a jen ledabyly starají mladí bohové. Je rozhodně lepší se mu vyhnout, ale přesto jednou za čas dojde k nějakému setkání, které asi má tvar koruny cypřiše.

VYSVĚTLENÍ CYPŘIŠE

Nechci, aby zmínka o cypřiši (*Cupressus sempervivens* lat., cypřiš vždyzelený) působila enigmatically. Je to strom, jehož koruna má tvar plamenu svíce. Zbytky původních cypřišových lesů nalezneme na Krétě v nadmořských výškách kolem 1000 m. Od starověku je pěstován všude ve Středomoří. Pro tvrdé, trvanlivé a cedrově vonící dříví byl využíván všemi středomořskými kulturami např. na stavbu Šalamounova chrámu či Noemovy archy. Cypřiš je proměněný Apollónův jemný přítel Kyparissos. Ten se přátelil s bohem a po loukách vodil nádherného jelena, kterého omylem zabil. Prosil Apollóna, aby navěky mohl litovat

Hvězda a cypřiš. Staré koptské město Babylon v Káhiře, raný středověk.

jeho smrti jako strom. Nepíši stať srovnávací mytologie, která vysušuje kosti a neposiluje duši, ale přeci jenom bych rád připomenul keltského Cernuna či křesťanského Huberta, kteří se oba objevují ve společnosti posvátného jelena a oba jsou považováni za osobu, která se Zeleným mužem úzce souvisí.

Cypřiš bývá pěstován na hřbitovech, protože je symbolem znovuzrození. Podobně i zelená je v islámu tou nejposvátnější a nejvíc používanou barvou, protože patří životu. Dokonce na mešitách bývají zelené neony. Ponecháme-li stranou složitou symboliku jakékoliv základní barvy, pak na úplně bazální úrovni je zelená barvou oázy, pole nebo pastviny (tedy ráje) a hnědá či narudlá barvou pouště, chaosu a Sethovy říše. Tak je tomu od pradávna, a proto i staroegyptský Osiris bývá ve svých podzemních zahradách vybarvován zeleně. Když se ve staré Káhiře projdete muslimským nebo koptským hřbitovem, často narazíte na vyobrazení cypřiše. Je jedním z nejběžnějších motivů na ottomanských majolikách. Tvar jeho

Majolikový cypřiš z ottomanské dílny v Modré mešitě v Káhiře. Šipka do nebe, jasné směřování v bludišti úponků.

koruny je někdy u bezbožných, tvory zobrazujících perských súfiů kreslen jako zelený plamínek nad hlavami Bratrů.

Na zlaté orfické tabulce z Hipponionu ze 4. století před Kristem čteme:

Toto je dílo Paměti, když jsi blízko smrti
a sestupuješ dolů do dobře vystavěného Hádova domu.
Na pravé straně je pramen a vedle stojí bílý cypřiš.
Duše mrtvých k němu sestupují a osvěžují se.
Neopovažuj se přistoupit k tomuto prameni!
Před sebou nalezněš chladnou vodu vytékající z Jezera Paměti,
strážce stojí před ní.

Cypřiš má tedy něco do činění se smrtí, ale zelená barva hovoří o jejím překonání. Ovidius píše o proměnách, ale my můžeme jeho ne-psycho-logizující se proměňování občas posunout až do roviny duchovní

Románský zelený muž s motivem vinných hroznů na sloupu ze St. Denis u Paříže.

Zelený muž s plnými tvářemi, podobný Luně či Slunci, Barcelona-Biblioteca. Podobný motiv je u oltáře v pražské katedrále sv. Víta.

transformace. Setkání tvaru cypřiše, pokud se odehrává ještě za života, bychom křesťansky mohli popsat jako proměnu po smrti starého člověka. V súfijských pověstech přináší sílu potřebnou k transformaci Zelený muž Chidr. Lidé, kteří mají moc na dosah ruky, po ní někdy sáhnou zlým způsobem, a tehdy je Chidr zmate nebo zabije. Súfijský Zelený muž je nejspíš odvozen ze stejného základu jako evropský Zelený muž, ale vypadá jako velký, mocný cizinec, snad džin, s nazelenale se lesknoucí kůží.

VZHLED ZELENÉHO MUŽE

Existuje mnoho vyobrazení Zeleného muže. Zabývat se však budu jen jedním typem: bude to Zelený muž, jemuž z koutků úst vyrůstají větvičky. Listy a síla listů jsou slova Zeleného muže, který nehovoří lidským jazykem, protože má svůj před-lidský. Jen takový nás může skutečně zajímat. Přesto bude nutné udělat několik výjimek. Především stará byzantská

vyobrazení Zeleného muže z Archeologického muzea v Istanbulu ukazují bytost pocitově blízkou zeleným mužům západoevropských katedrál, ale bez větviček. Nelze ji opominout.

Někteří zelení mužové evropské gotiky mají později odtesané větvičky, aby působili méně barbarsky. Oddělení od stromu je kultivuje a oslabuje zároveň. Téměř všichni zelení mužové jsou obklopeni svatozáří listoví. Pokud je zachována původní polychromie, nalézáme často kombinaci zelené a zlaté, tedy zeleného světla, jaké jsme seznali u cypřiše. Další barvy vystupující na původních polychromiích bývají hnědá, červená (u nás například klášter v Oseku) a žlutá barva očí. Většina renesančních a mladších zelených mužů (též *l'homme vert*, *der grüner Mensch*) je pouhou *listovou maskou* (*le masque feuillu*, *la tête de feuilles*, *le feuillu*, *Blattmaske*, *leafy mask*), tedy zprohýbaným, často akantovým listem či listovím, z jehož středu vystupuje tvář běžného maskarona. Pražský Belvédér, jedna z nejbohatěji zdobených staveb celé zaalpské renesance, je plný různých akantových masek a potomků satyrů.

Zelený muž s věncem a rostlinou na čele, Barcelona-Biblioteca.

V románské době se často setkáváme se dvěma monstry. V tomto případě s ptáky s hadími krky, či jindy s „brontosaury“, jejichž zlá slova a pokušení vcházejí ušima, ale podobně jako větvičky zeleného muže vycházejí ústy a svazují nohy. Slyšet zlo, mluvit zlo, být vězněm zlem. Basilej.

Stálo by za to vrátit se k florálním motivům a rozvilinám zejména pětičetných listů, ale tím by se téma tohoto článku neúměrně prodloužilo.

Poslední věcí, která musí být řečena, je ta, že Zelený muž se nejméně stejně často, ne-li častěji, nalézá v nějakém skrytém koutě *uvnitř* kostela či katedrály. Patří tedy Bohu, není to démon, ale držívá se dál od hlavního oltáře a někdy dává přednost venkovnímu kamennému lesu fiál. Osciluje tedy mezi svatostí a ne-svatostí stejně jako třeba kuň nebo pes. Tady už skutečně záleží – jako v súfijských příbězích – na kusu a okolnostech.

Na některých vyobrazeních, včetně jednoho z nejstarších známých zelených mužů (Poitiers, hrobka St. Abre v St. Hilaire le Grand), větvičky nevyrůstají Zelenému muži z úst, ale z nosu. Podobně v románském umění nalezneme celou řadu vyobrazení, kdy zvířata podobná brontosaurům vstupují do člověka ušima a vylézají ústy, anebo kdy člověk zadržuje oběma rukama dvě ještěří monstra s hadími krky. Nejstarší obrazy

tohoto typu kupodivu pocházejí z předdynastického Egypta, ale není mi jasné, jakou náhodou, snem či korespondencí se přenesly o čtyři tisíce let později do románských vyobrazení. Možná je s sebou jako mnoho jiných motivů zejména rozvilin a uzlových bordur – arabesek přinesli islámští kameníci, kteří v letech 1000–1100 AD pronikali do Evropy, kde učili barbary jemnému umění opracování kamene.

Jurgis Baltrušaitis ve své klasické knize „Fantastický středověk“ ukazuje, jak se ornamenty a figury drobných ozdobných předmětů putující z východu na západ uchytily v novém prostředí. Ve skutečnosti se zdá, že mnohé archaické či keltské motivy, jako propletená uzloví čar a větví, jsou odvozeny z islámských vzorů. Někde na samém počátku těchto motivů jsou však mediteránní kultury, jejichž dědictví převzal helénský svět a od něj křesťanství a v trochu jiné podobě i islám. Rovněž, uvažujeme-li o Keltech, je třeba být si vědom nejenom lesní domoviny mezi Labem

Románský či předrománský ornament v podobě vegetační tváře, ale s islámskými kořeny. Benátky, severní vnější stěna chrámu sv. Marka.

Románská a předrománská zelení mužové často tvoří ozdobné, propletené lemy a někdy bývají umístěni obráceně, hlavou vzhůru. Basilej.

a Rýnem, ale také orientálních Keltů, jejichž hnědá malovaná keramika se víc podobá tradičním anatolským vzorům než kovově působící grafitové keramice střední Evropy.

JEDINEČNOST GOTICKÉHO ZELENÉHO MUŽE

Kdybychom měli uvažovat o počátcích internetu, pustili bychom se možná dlouhou cestou k prvním objevitelům elektřiny, bez které by nebyl možný. Přesto všichni víme, že internet má mnoho kořenů, ale žádnou skutečnou paralelu v minulosti. Můžeme metaforicky hovořit o bratrství dopisujících si literátů či o systému klášterů jako o síti, ale to je jen velmi hrubé přiblížení.

Podobně nerozumím tomu, proč by měl být zelený muž o něco tajemnější a důležitější, když se nám podaří dohledat jeho keltský či germánský původ a prokázat jeho starobylost. Je to jako s internetem – má mnoho předků, ale je svůj. Lidé dřívější byli obklopeni lesem v míře, jakou již

nechápeme, báli se jej, využívali jej a osídlovali jej bytostmi, které ještě nedávno žily v paměti šumavských dřevařů či brdských uhlířů. Co také měli lidé té doby zobrazovat, když byli obklopeni vegetací a kameny či hlína se kreslí tak těžko? Kdejakého boha lesa či vegetačního démona tak můžeme považovat za předobraz Zeleného muže, ale stejně se v některých románských a mnoha gotických zelených mužích zjevuje něco navíc, co nemá žádné z dřívějších ani pozdějších vyobrazení.

Jeden z mých pokusů s fenoménem Zeleného muže se týkal srovnávání šumavského lesa (jako z doby Karla Klostermanna, Adalberta Stiftera, Josefa Váchala či Alfreda Kubina) s gotickými madonami z lesních vísek obklopených týmž hvozdem, jako je Planá, Horní Vltavice, Zbytiny či Mouřenec. Prakticky to probíhalo tak, že po dobu dvanácti let jsem vždy jel na týden na Libín nad Prachaticemi a pak jsem skoro vždy zajel do Alšovy galerie na Hluboké, kde je jedna z nejkrásnějších kolekcí středověkých plastik, jakou znám. Měl jsem tedy ponětí jak o konkrétním

Les jako mocný cizinec, kterému se teprve dáváme poznat. Šumava, Libín.

prostředí jednotlivých obcí, tak o sochách, které odtamtud vyšly nebo byly alespoň objednány z podunajské dílny, aby sem zapadly.

Jihočeské madony nemají – až na dřevo, z něhož jsou zhotoveny – nic z lesa a les nemá nic z madon. Obojí se nevylučuje, ale doplňuje. Zelený muž není laskavý a madony nebývají divoženky. V prostředí divoké lesní krásy potřebujeme kultivovanou, zmírněnou laskavost. V civilizovaném prostředí nás víc láká nespoutanost přírodní divočiny či gestické malby. Asi právě proto v této době úcty k mizející, ale dříve nepřátelské divočině či posledním vlkům opět objevujeme zelené muže. Gotický Zelený muž je jedinečný právě tím šťastným průsečíkem sociálního prostředí krásného slohu s kolonizací silné, ale již ne démonické přírody.

Dá se očekávat, že kolem Zeleného muže, který je po dobu nějakých dvou, skoro tří století vyobrazován po celé Evropě podobným způsobem, existovala nějaká nezaznamenaná ústní tradice. Emile Male se v knize *The Gothic Image* (1913, 1961) ptá, jak je možné, že dlouhou dobu

byli tři králové zobrazováni, jak spí v jedné posteli pod jednou peřinou, když jim anděl sdělí, že se nemají vracet k Herodovi. Přitom se k tomuto běžnému vyobrazení nezachovalo žádné literární vysvětlení. Jenom obraz zůstal.

STROM RÁDCE A DALŠÍ PŘÍBĚHY

Základním příběhem Zeleného muže je legenda o siru Gawainovi a Zeleném knížeti (Sir Gawain and Green Knight), který provokuje rytíře Artušovy družiny tak dlouho, až mu useknou hlavu. On se však jen zasměje, vezme ji do rukou, vyzve sira Gawaina k dalšímu setkání a odejde. V jeho postavě je většinou interpretována smrt vegetace, která na zimu přichází o „hlavu“, ale s jarem se opět vzchopí. Podobně existuje celý soubor legend o světovém stromu. V křesťanském prostředí je zaznamenáno, např. v legendě o svatém Kříži (Legenda Aurea) nebo v legendě

V západoevropských kostelech a katedrálách bývá zelený muž často doplňován mořskými tvory. Mořská panna z románsko-gotického kostela sv. Petra v Ženevě.

o Stromu života (Hledání svatého Grálu), že Eva utrhla ratolest ze stromu v ráji. Po vyhnání ji zasadila a strom jim radil v prvních obtížných chvílích. Pod stromem bylo počato lidstvo, a při tomto aktu strom z původní bílé barvy zezelenal. Další příběhy jsou složité a týkají se vztahů různých králů a mudrců, jako byl Noe či Šalamoun, ke Světovému stromu, který nakonec poskytl dřevo pro svatý kříž Ježíšova ukřížování.

Ale je rovněž možné opustit velkou mytologii a opřít se o soukromé svědectví. Anglicko-velšský metafyzický básník Henry Vaughan (1622–1695) zaznamenává v dopise tento příběh:

„Bylo mi řečeno jednou střízlivou a rozumnou (dnes již mrtvou) osobou, že v její době žil mladý muž bez rodičů. Byl tak velice chudý, že musel žebrať. Nakonec jej vzal do služby bohatý muž, který měl v horách, nedaleko od míst, kde žijí, velké stádo ovcí. Dal mu ošacení a poslal jej do hor, aby se o ty ovce staral. Jednou v létě se stalo, když následoval ovečky a staral se o beránky, že tvrdě usnul a měl sen, že vidí jak k němu přichází

krásný mladý muž s věncem zelených listů kolem hlavy, sokolem na paži a s toulcem plným šípů na zádech. Celou dobu si pískal několik melodií, a pak k němu vyslal svého sokola, který – jak se mu zdálo – vnikl do jeho úst a vnitřních částí těla a on se pak náhle probudil s velkým strachem a obavami. Ale získal přitom takový dar, takové zřídlo poezie, že nechal ovce ovce a šel zemí, všude skládal písně a nakonec se ve své době stal tím nejslavnějším bardem v zemi.“ Dionýsovský muž v zeleném listoví zde vystupuje jako dárcce poetického, jindy věštebného daru, podobně jako islámský Chidr.

Mnoho vyobrazení tváře v koruně stromu, tedy falešného Zeleného muže, pochází z let po roce 1653, kdy Cromwell donutil mladého Charlese II., který usiloval o trůn, uprchnout. Schoval se přitom do koruny Boscobelského dubu, zatímco jej vojáci hledali dole pod stromem. Po svém zachránění přistoupil mezi jásající lid a mával přitom dubovou větví, jako by využíval dávných lidových legend o ochranné síle dubu a tedy svého polobožského původu. Dub s lidskou tváří se tak stal politickým symbolem rojalistů a zdá se, že mnoho z desítek anglických pivnic nazvaných „Zelený strom“ má původ v této historii. Vraťme se však ještě jednou k počátkům.

BYZANTSKÁ KAPITOLA: MOŘE A LES

Nejběžnější klišé je to, že Zelený muž pochází od Keltů. Jistě se s ním stejně jako Germáni a jiní lidé lesa znali. Potomci Keltů a Germánů později tesali jedny z jeho nejživějších vyobrazení, která musí pocházet z osobních setkání, a nikoliv z přejímání cizích obrazů, ale myslím, že se dají sledovat ještě obskurnější a hlubší cesty. Vyjděme z nálezů z Turecka a libanonského Baalbeku. Jedni z prvních a nejkrásnějších zelených mužů pochází z Byzantské říše před ikonoklastickým obdobím a jsou uloženi v Archeologickém muzeu v Istanbulu.

V jejich listových tvářích rozeznáme klasickou, vážnou krásu a nějaký ozvuk moře. Kdybych měl úplně intuitivně hledat původ zeleného muže, volil bych krajinu, kde se moře dotýká hlubokého lesa. Taková místa dnes ve Středozevní oblasti téměř neexistují, ale v klasickém řeckém období ještě musela být hojná, i když rychle mizela. Dlouhou dobu však přetrvávala téměř pralesní oblast na severním tureckém pobřeží Černého moře. Zde cítím panství byzantského Zeleného muže obzvláště silně.

Řekové, zejména ti z Ionie, kteří v Sogdianě a Bhaktrii, na dnešním území severního Pákistánu, Afganistánu a v Kirgizstánu, založili svá království, vládli dlouho a v zemi větší, než je Řecko. Přijímali i darovali své bohy. Byli současníci Buddhovi, a mnozí z nich se na buddhismus obrátili, ale ještě před tím vtiskli podobu Apollóna do soch ghandarských buddhů a čínští misionáři ji přenesli daleko na východ. Zdá se, že to byl řecký, praktický, aristotelovsky založený duch, který vtiskl jasnost a řád raným buddhistickým rukopisům, a že mnohé buddhistické prameny jako třeba slavné Otázky Milindovy byly záznamem diskuze mezi řeckým králem Menandrem a dalším řeckým filosofem na území, které podle legend dávno před Alexandrem Velikým dobyl Dionýsos.

Kdo ví, odkud Zelený muž pochází. Mnoho bohů té doby povstalo nárazem řeckého ducha na nějaké místní středozevní nebo orientální náboženství. Třeba je v něm kus nejenom Hercynského lesa, ale také indické džungle, snad je jinou obdobou Mithry nebo bohyně Isis. Řekové nejprve obsadili větší část známého světa, darovali mu apollónskou podobu (bez které by asi ani nebylo klidného a krásného výrazu jihočeských madon) a obchodní a politický řád. Pak se rozplynuli v helénském moři, které pomohlo naformulovat nejenom křesťanství a islám, ale díky Bhaktrii, která má podobné postavení jako Alexandrie, asi i buddhismus.

BARADA

Jeden z největších a nejprekvapivějších pomníků lesa nalezneme v Omájiovské mešitě v Damašku, která je čtvrtým nejposvátnějším místem islámu – po Mekce, Medíně a Jeruzalému. Mešita sama je postavena na sérii pravěkých svatyní, které kulminují obrovitým okrskem Jupiterovým o rozměrech 310 × 380 m. Pak následuje byzantská bazilika, která byla po roce 705 přestavěna na velkou damašskou mešitu.

Transept bývalého kostela a část ochozů mešity je zdobena fragmenty mozaik. Poblíž hlavního vchodu je zachován mozaikový pás o délce 37 m a výšce asi 8 m. Představuje možná vyobrazení ráje, který se podle muslimských legend mohl rozkládat v místech, kde se damašská řeka Barada větvila do čtyř ramen. Základním motivem mozaik jsou obrovité stromy, pod kterými leží různé paláce a domy. Pod nimi teče řeka. Část motivů je pravděpodobně přejata ze starších byzantských mozaik, ale jejich pokračování je již islámské. Stromy působí živým dojmem, jako by byly plné Božího slova.

V mešitě leží hrobka, ve které má být pohřbena zázračná hlava sv. Jana Křtitele. Sedáváme v rohu mešity pod Ježíšovým minaretem. Sem o soudném dni sestoupí Kristus, a bude soudit mrtvé křesťany i mrtvé muslimy. A kolem byly v mozaikových pásích vyobrazeny, někdy v měřítku 1 : 1, velké stromy. Ráj je les. Stromy jsou zde zbožné a vědoucí. Sklání se a natáčí. Bylo by tak snadné přiřknout Zeleného muže keltské či druidské tradici, ale co když si zde některý z křižáků, unavený cestami, v poušti vzpomněl na lesy svého severského domova, a Boží stromy z Damašku mu pomohly ochočit pohanského krále lesa?

Pak jsme putovali dál do pouště, až do Palmyry k chrámu Belově, který je postaven podle vzoru jeruzalémského Šalamounova chrámu. Město, které zaniklo koncem 3. století po Kristu, je plné akantových hlavic a výrazných rostlinných motivů. Jako bychom byli někde v džungli, a ne v poušti. Damašek nám řekl o lese víc než Ralph Waldo Emerson.

Stromy podobné těm na mozaikách Barady nalezneme v díle zapomenutého grafika Arnošta Hrabala, který v letech 1922–26 vytvořil cyklus

Pravděpodobně nejstarší dochované vyobrazení zeleného muže (6. stol. AD?) pochází z pozdně antického města Gerasa v Decapolis (dnes Jerash v Jordánsku).

dřevorytů pod názvem „Les“. Hrabal dobře znal lesy Jeseníků a později bukové pralesy pod Buchlovem. Byl umělcem, ale stal se z něj kněz. Po dobu nejméně deseti let vytvářel dílo s jedním hlavním motivem – lesem. Do tvaru stromů, pomalého otáčení a sklánění se větví Hrabal vypsal motivy, jako je ticho, přátelství, stromy – bakchanti opilí vínem, ale také Velikonoce, pokušení či Bílá hora. V našem prostředí znám jenom dva umělce, pro které les představoval celoživotní náplň. Kromě Arnošta Hrabala to byl pralesní fotograf Rudolf Janda.

JARO V GERASE

Gerasa, dnešní Jerash, leží v oblasti mezi Sýrií a Jordánskem, která byla nejméně od dob Nového zákona nazývána Decapolis neboli Desetiměstí. Koncem března 2010 jsem tímto územím Gileadských pahorků projížděl po stopách Aloise Musila dál na jih do edomských roklín. Nikdy jsem neviděl podobné jaro. Poprvé v životě jsem je procítil jako sílu.

Kamenité pastviny ve výškách nad 1000 m působily po deštích, jež spadly po několikaletém sušším období, stejně šťavnatě jako louky někde v Irsku. Voněly hektary žlutých ohnic a světle modravé plochy drobných květů bylo možné vidět na stovky metrů. Na písčitých místech vyrážely žluté křivatce a nízké modré a modrofialové kosatce občas prostřídané vzácnými, černofialovými květy ušlechtilého kosatce *Iris nigricans*. Mezitím se objevovala nádherná vegetace – něco mezi rumištěm a krasovou stepí – se rmenem, hvězdovitým asfodelem, hnědofialovým střízlivým hrachorem, modrými a fialovými slézy a porosty čapích nosů. A mezi tím bílý česnek s chutným květem, koberečky zeměděmu a jasně červené skvrny máků a jim na dálku podobných rudých sasanek *Anemone coronaria*. Na zdech a antickém zdivu vyrážel zlatavý blín *Hyoscyamus* a dole pod ním kvetly římské kopřivy, jejichž kořeny využívají beduíni na struny lkavých nástrojů. Dál do pouště vegetace rychle řídla, ale v živé paměti mi zůstal pruh skoro dvoumetrových keřů, které zdálky připomínaly tamaryšky, ale zblízka byly pokryté tisíci bělavých květů prozrazujících pouštní lýkovec.

Síla jara na poušti, kde několik let přšelo jen málo, bere dech. Rostliny musí rychle využít šance, jaká se jim naskytne možná až za několik dalších let, anebo nikdy. Potřebují vypít vodu, která se rychle odpařuje. Jaro je v Čechách odměřené. Jsou týdny sněženek a týdny bledulí. Stromy se pokrývají listy, ale trvá jim to víc jak měsíc. Změna je pozvolná. Na okraji

pouště a pastvin jako by zvečera prošla Vesna a ráno již bylo plné květů. Je to magický proces.

V chudém muzeu v Gerase jsem viděl pozdně antickou mozaiku snad z 6. století AD, která pravděpodobně zobrazuje Dionýsa. Kostičky mozaik obtížně vyjadřují detail kresby, ale skutečně rozjásaná tvář obklopená listy připomínala toto jaro i základní obraz Zeleného muže. Opilý, hravý bůh, u kterého je zřejmé, že je víc bohem než opilcem. Později jsem podobnou, ale již slabší tvář viděl na byzantských mozaikách v severozápadním cípu kostela sv. Apoštolů v Madabě. Zde se pohanský Dionýsos již změnil v jednu postavu ze čtyř křesťanských ročních období. Při podrobnějším průzkumu mozaiky z Gerasy je patrné, že pod zelenými (!) kníry vyrůstají muži z úst hnědé větvičky, které vedou k listům za jeho ušima. Myslím, že jsem našel nejstarší známé vyobrazení Zeleného muže.

Pozorováním pouště na jaře je možné dobrat se významu Zeleného světla v islámu. Je to místním lidem obecně známý proces proměny hnědé, písčité pláně ve voňavé zelené plochy se stovkami květů. Není to jenom jaro, ale zásah vyšší moci. Pokud bych měl uvažovat čistě pocitově, řekl bych, že středověký, a zejména gotický zelený muž vznikl sloučením mediteránní, možná syrsko-palestinské helénské tradice a nordické či keltské stromové mytologie. Ideálním místem této syntézy mohla být křižácká království, třeba někde v zajordánském Keraku, která zde trvala dvě staletí. Keltské plastiky a ornamenty zobrazují zachmuřené duchy stromů či lesa, ale ti jsou vzdáleni jasu některých evropských zelených mužů.

HLAVNÍ POUTNÍ MÍSTO V ČECHÁCH

Pan Tomáš Krubner mne upozornil na zelené muže v severním dvoulodí roky zavřeného a tedy málo známého kostela sv. Haštala. Na přelomu roku 2009 a 2010 kostel proslul jako jedno z míst, kde byl hledán hrob sv. Anežky České. Archeologové mi s určitým rozhořčením líčili, jak na základě snových sdělení museli pod tlakem sdělovacích prostředků začít s průzkumem, aby se pak v novinách dočetli, že nic nenašli. Ale oni nic hledat ani nechtěli! Tyto nedůvěryhodné hry sensibilů jsou velice poutavé tím, že před námi může opět ožít atmosféra středověkých či barokních vizí a zázračných příběhů. Pokud stojí člověk dostatečně blízko, zjistí, jak málo magického v těchto leckdy divných, trapných a duchovně

ambiciózních záležitostech bývá. Nicméně senzibilové mají v jedné věci pravdu – rozeznají místa, která nesou nějaký starodávný či tajemný náboj. V tomto smyslu je haštalskému kostelíku podobný petrský kostel na Starém Městě a maltézská, původně johanitská komenda na konci Karlova mostu. Sem má význam se vrátet.

Kostel sv. Haštala byl pravděpodobně založen německými rytíři. Ví se o něm, že roku 1234 patřil ke špitálu a byl využíván jako kostel rozestavěného Anežského kláštera. Jedná se o bazilikální stavbu s nádherným gotickým dvoulodím z roku 1375, tedy z doby, kdy jsou zelení muži obzvláště početní. Na konci 17. století byl kostel barokně rekonstruován architektem Pavlem Ignácem Bayerem, jehož na tomto místě chválím, protože respektoval gotické prvky kostela a nepodlehł běžnému pokušení architektů vtisknout chrámu svůj vlastní ráz.

Severní dvoulodí kostela je v osmi klenebních polích sklenuto na tři štíhlé sloupky z žehrovické arkózy, které se samy podobají zázračné stromové klenbě. Celý prostor je velice ušlechtilý a duchovně elegantní jako filosofický dialog sorbonského mistra. V dvoulodí, které můžeme vnímat jako samostatný kostel nebo jako relikviář vložený do většího celku kostela, je celkem dvanáct míst, kde buď ve čtyřech rozích nebo na osmi hranicích mezi klenbami nalézáme gotickou plastiku. Zelených mužů je zde však jenom osm. Zejména je oslaben diagonální severozápadní a jihovýchodní směr, kde zelení mužové schází anebo jsou výrazově umenšeni jako u masky v severovýchodním rohu. Místo zelených mužů tak nalézáme např. motiv stromu na skále či jakoby rybí masku. Je celkem zjevné, že zelení mužové byli do dvoulodí umístěni podle nějakého promyšleného plánu, a nepřekvapilo by mě, kdyby se každý z nich nějak jmenoval.

Jedná se o osm nádherných, individuálních vyobrazení zelených mužů. Mívají dlouhé vlasy, někdy vous. Ústa jsou široce rozevřená, v jednom případě dokonce dvojité, a vždy z nich vyrůstá poměrně silná větévka směřující ke koruně z listů. Je obtížné říct, jak původně působili, protože novější přemalba snad z 19. století (řekl bych, že vychází z původní barevné kompozice) jim zaslepila oči. Zelení muži tak dnes působí dojmem, že se dívají dovnitř, ale třeba na anglických katedrálách trochu potměšile pozorují příchozí. Zelený muž s široce rozevřenými očima způsobuje úlek, asi jako když jdete do lesa na houby a všimnete si neznámých očí ve tmavém křoví. Není divu, že tento druh znejistění byl po pánu lesa

Jeden z osmi zelených mužů v kostele sv. Haštala na Starém Městě.

Panovi nazván panickým. Mám z toho dojem, že historizující, ale trochu nasládlé 19. století záměrně omezilo moc haštalských zelených mužů jejich zaslepením, ale třeba se jednou vrátíme k původnějším formám.

Nejmocnější místní Zelený muž má tupý, jakoby prasečí nos a je umístěn ve středu východní, oltářní stěny. Žádný ze zelených mužů se neusmívá, právě naopak všichni výrazem směřují spíš k lesním démonům. Někteří zelení mužové představují povznesenou a zduchovnělou přírodu, ale v Haštalu spíš člověka stahují dolů. Nicméně se jedná o největší sbírku autentických, individuálních zelených mužů na našem území, jakou znám. Kostel sv. Haštala tak má z tohoto hlediska podobný poutní význam jako třeba slavná, přebujelá Rosslynská kaple u Edinburghu.

Na dohled od haštalského kostela leží Anežský klášter, jehož jádro z let 1230–1260 představuje první gotický komplex v Čechách. Ve třech zdejších kostelech můžeme pozorovat četné příklady různých florálních motivů. Nemohu si odpustit pozorování, které je ve mně velice živé.

Během nedávných cest v Orientu jsem hodně fotil motivy zvířat a rostlin. Mám je dosud před svýma očima. Helénské, římské a byzantské rostlinné ornamenty, jak je známe například z muzeí v Damašku či Ammánu, se tvarem i duchem podobají rostlinným motivům románsko-gotického období v Čechách. Obvykle uvažujeme o francouzských vlivech, ale už samotná přítomnost německých či maltézkých rytířů, johanitů a dalších řádů, které působily ve Svaté zemi a byly ovlivněny byzantskou kulturou, ukazuje na orientální kořeny, které vychází ze syntézy místních tradic s helénským světem. Je zde něco ještě mezopotamského, syropalestinského, klasicky řeckého a raně křesťanského, co se na Blízkém východě smísilo a srostlo, a jako mocný myšlenkový proud přišlo k nám do keltsko-slovanského barbarika.

Nejvýchodnější z kostelů Anežského kláštera je zasvěcen sv. Salvátorovi. Na triumfálním oblouku jsou vytesány pětice ženských hlaviček, považovaných za „královničky“, možné portréty významných členů královského rodu. Pětice na jižní straně má poměrně výrazné listové členky, které se podobají chudým zárodečným korunám haštalských zelených mužů. V polovině severní stěny kostela je zdobená gotická hlavice s velmi živým, poetickým obrázkem muže a ženy pod pozoruhodnými zvoncovitými květy. Na ně navazuje dekor dvou zvířecích hlav blízkých medvědům, kterým z úst vyrůstají rostlinné větévky. Jedná se tedy podobně jako v Boleticích o „zelená zvířata“. Ta obvykle bývají směsicí medvěda, prasete a lva či vzácněji lišky anebo vlka. Prase by nás nemělo zarazit, protože je jednak posvátným keltským zvířetem, jednak bývá zobrazováno na byzantských freskách např. v Petře či Madabě. Alois Musil ostatně popisuje, jak se ve smíšených dubových lesích středního Jordánska, kde působil biblický lovec Ezau, setkával se stádečky divokých prasat.

Tyto věci, jako třeba sestupování bukových porostů k moři či prasata v muslimských lesích, na nás díky malé osobní zkušenosti působí tak nepatříčně, jako když Jiří Sádlo spatřil obyčejnou mourovatou kočku na palmě, ale dějí se.

NA CESTÁCH ZELENÝCH MUŽŮ

Při pokusech o pochopení fenoménu Zeleného muže jsem se rovněž soustředil na vztah moře a lesa. Stačí si lehnout někde na Boubíně pod stromy a mezi korunami pozorovat oblaka. Výsledek je v podstatě totožný